

WOJCIECH ŚWIĄTKIEWICZ, *Tradycja i wybór. Socjologiczne studium religijności na Górnym Śląsku, Komisja Studiów nad Przyszłością Górnego Śląska PAN Oddział w Katowicach, Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris Instytut Górnośląski, Katowice - Wrocław 1997, ss. 241.*

Rozwój procesów industrializacji i urbanizacji, a zwłaszcza związany z tymi procesami rozwój pluralizmu, nie pozostaje bez wpływu na sytuację religii w dzisiejszym społeczeństwie. Tworzenie się w tych warunkach swobodnego rynku światopoglądów czy tzw. filozofii życia sprzyja formowaniu się zindywidualizowanych postaw religijnych. Wyzwolenie spod presji zewnętrznych i poszerzenie możliwości autodeterminacji może prowadzić z jednej strony do religijności wybiórczej lub nawet pozainstytucjonalnej, a z drugiej - do poszukiwania autentycznego przeżycia religijnego. Toteż problematyka przemian religijności w rozwiniętych i rozwijających się społeczeństwach budzi duże zainteresowanie obserwowane zaś symptomy przemian, w zależności od ich charakteru, bądź potęgują istniejące obawy, bądź wzniesają promyki nadziei.

Najnowsza książka prof. dra hab. W. Świątkiewicza *Tradycja i wybór* - wychodzi jakby naprzeciw tym pytaniom i niepokojom. Autor za przedmiot badań wybrał Górny Śląsk, a zatem teren w Polsce najsilniej uprzemysłowiony i zurbanizowany, gdzie można się spodziewać stosunkowo silnego zaawansowania zasygnalizowanych wyżej następstw pluralizmu. Recenzowana praca nie jest pierwszą ani jedyną publikacją poświęconą religijności Górnego Śląska. Stanowi ona raczej rodzaj syntezy dociekań naukowych Autora oraz innych badaczy tej problematyki. W opisie i interpretacji religijności Autor posługuje się metodą socjologiczną. Odwołuje się przy tym do literatury przedmiotu, a także do historii. Całość pracy składa się z sześciu rozdziałów.

Pierwszy z nich nakreśla teoretyczne ramy, w jakich będzie analizowana religijność. Najpierw Autor próbuje ukazać relacje zachodzące między religią a kulturą. Stwierdza, że religia jest w pewnym sensie dziełem kultury, gdyż włączanie wartości religijnych we wzory życia społecznego dokonuje się w kategoriach kultury i poprzez kulturę. Radykalnym tego wyrazem jest inkorporacja „nowej religii”, która, celem przekształcenia się w struktury subiektywnej świadomości nawróconych, musi wpisać się w świat kultury tej społeczności. W przeciwnym wypadku pozostanie religią „obcych”. Równocześnie Autor zauważa, że religia jest czymś, co kulturę przekracza i ją umacnia poprzez wniesienie do poglądów na świat i na człowieka elementów ponadnaturalnych. W tym znaczeniu religia jest teoretycznie wcześniejsza od kultury. Następnie Autor zajmuje się zjawiskiem religijności. Określa je socjologicznie jako stopień i jakość uczestnictwa poszczególnych ludzi i grup społecznych w zinstytucjonalizowanym systemie religii wraz z konsekwencjami, wyrażającymi się w postawach i działaniach w różnych sferach życia społecznego. Religijność przejawia się w postawie człowieka wobec zinstytucjonalizowanych wartości, norm i symboli, które jednostki przeżywają wspólnie jako religijne. Składają się na nią pewne praktyki i normy, które instytucja religijna przedstawia jako wiążące. Religijność przejawia się zatem w wierze, przeżyciu i działaniu.

W rozdziale drugim Autor ukazuje rolę wartości religijnych w tradycji Górnego Śląska w okresie od przełomu XIX i XX w. do drugiej wojny światowej. Stawia m.in. interesującą tezę, że dokonująca się na Górnym Śląsku w drugiej połowie XIX w. gwałtowna industrializacja i urbanizacja zasadniczo nie naruszyła istniejącego tam przedtem koncentrycznego uporządkowania struktur społecznych wręcz przeciwnie - ład ten umocniła. Dokonało się to dzięki wpływowi religii, której znaczenie wówczas wyraźnie wzrosło. Kościół silnie angażował się w kształtowanie, umacnianie i obronę chrześcijańskiej wizji ładu społecznego. Wspierał również dążenia do zachowania odrębności polskiej kultury narodowej.

Rozdział trzeci, obszerniejszy od pozostałych, ukazuje społeczny kontekst współczesnej religijności Górnego Śląska. Autor zwraca najpierw uwagę na uwarunkowania społeczno- przestrzenne w ostatnim pięćdziesięcioleciu, w tym zwłaszcza na dyfuzję kulturową, wywołaną wielką migracją ludności napływającej po drugiej wojnie światowej na Śląsk. Wówczas to załamał się koncentryczny system struktur społecznych, a zaczęły się artykułować zmiany religijności w kierunku „chrześcijaństwa z wyboru”. Następnie Autor ukazuje kolejno rolę rodziny w międzypokoleniowym przekazie

wzorów religijności, kontekst polityczny religijności, przemiany kulturowe i związane z nimi procesy sekularyzacji oraz instytucjonalny i materialny kontekst kształtowania się wzorów współczesnej religijności. Stwierdza, że omawiane czynniki nie wpływają bezpośrednio na poziom religijności, ale stwarzają warunki sprzyjające lub utrudniające pełnienie przez religię funkcji integracyjnych.

W rozdziale czwartym Autor charakteryzuje postawy religijne ludności Śląska. Opiera się na socjologicznych badaniach empirycznych. Kolejno analizuje deklaracje przynależności wyznaniowej i typy postaw religijnych, stosunek katolików do wybranych elementów doktryny religijnej, wartości oraz norm dotyczących moralności małżeńsko-rodzinnej. Stwierdza, że ludność Śląska wprawdzie nie odrzuca religii ani przynależności kościelnej, jednakże częściowo odchodzi od tradycyjnego modelu religijności. Przejawia się to w selektywnym ustosunkowaniu do doktryny religijnej oraz w częściowej tylko akceptacji religijnych norm moralności rodzinnej.

Piąty rozdział zawiera prezentację stanu wybranych praktyk religijnych. Autor, w oparciu o badania empiryczne, analizuje najpierw praktyki jednorazowe, a następnie praktyki wielokrotne, przy czym największą uwagę poświęca analizie stanu *dominantes* i *communicantes*. Dochodzi do wniosku, że podtrzymywana przez socjologów teza, iż wraz z rozwojem industrializacji i urbanizacji zmniejsza się aktywność religijna, nie znajduje w odniesieniu do Górnego Śląska pełnego potwierdzenia.

Ostatni, szósty rozdział zawiera podsumowanie szczegółowych wniosków i uogólnień wcześniej już sformułowanych. Zdaniem Autora religijność górnośląska, ujmowana jako kategoria kulturowa, jest najbardziej zbliżona do typu religijności ludowej, a ściślej, do religijności charakterystycznej dla środowisk robotniczych. Religijność ta przechodzi proces przemian. Autor nie podziela poglądu o wycofywaniu się religii z życia publicznego do sfery prywatnej. Jego zdaniem zmiany przebiegają według schematu: od „religijności tradycyjnej” do „religijności z wyboru”. Podkreśla jednak, że religijność z wyboru nie oznacza konieczności rezygnacji z tradycji, oznacza natomiast przede wszystkim intencjonalne i świadome przeżywanie wiary religijnej, podmiotową partycypację w strukturach Kościoła i przekształcanie praktykowanych wzorów religijności we wzory działań społeczno-religijnych. Czerpanie z bogactwa tradycji może „religijny wybór” wzbogacić i wzmocnić. Wybór jest również wyborem tradycji. „Kościół z wyboru” oznacza zmianę formuły uczestnictwa w życiu społecznym i kulturze, ale nie oznacza ewakuacji z obszaru kultury i życia społecznego.

Biorąc pod uwagę całość dzieła, trzeba przyznać, że Autorowi udało się poprawnie uporządkować i trafnie zinterpretować szereg różnych materiałów zastanych i wytworzonych. Wskutek tego recenzowane studium zawiera „kopalnię” wiedzy o religijności Górnego Śląska w ostatnim stuleciu, a mimo to cechuje się przejrzystością i komunikatywnością. Jego lektura nie nuży, lecz rozbudzając zainteresowanie śmiało stawianymi problemami, raczej zachęca do dalszych badań nad górnośląską religijnością. Ogólnie trzeba stwierdzić, że recenzowane studium stanowi poważny wkład w dotychczasowy dorobek polskiej socjologii religii.

Ks. Kazimierz Belch